

ลักษณะของจริตในฐานะศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา

CHARACTERS OF CARITA AS A SCIENCE IN BUDDHISM

¹พระแสงจันทร์ ฐิตสารโ

¹Prasaengchan Thitasaro

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand.

Prasaengchan_th@gmail.com

Received : July 25, 2019; Revised : November 12, 2019; Accepted : December 19, 2019

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอลักษณะของจริตในฐานะศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา ประเด็นที่นำเสนอประกอบด้วย 1) ความหมายของจริต 2) ประเภทของจริต ได้แก่ รากจริต คนรักสวยรักงาม โทสจริต คนใจร้อนหงุดหงิด โมหจริต คนเขลา เหมง ซึม งมฉาย สัทธาจริต คนที่มีจิตซาบซึ้งขึ้นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย พุทธิจริต คนที่มักใช้ความคิดพิจารณา และวิตกจริต คนที่มักคิดจับจดฟุ้งซ่าน ลักษณะของจริต การดูลักษณะของจริต ลักษณะข้อเด่นข้อด้อย และวิธีแก้ไขข้อบกพร่องของบุคคลผู้มีจริตทั้ง 6 ประเภท

คำสำคัญ : ลักษณะ; จริต ศาสตร์ พระพุทธศาสนา

Abstract

This article aims to present the characteristics of people with their Carita (temperament) as the science of Buddhism. The aspects to present consist of: 1) the meaning of Carita; 2) the types of Carita including: lustful temperament (Raga-

¹ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น.

carita); hateful temperament (Dosa-carita); deluded temperament (Moha-carita); faithful temperament (Saddha-carita); intelligent temperament (Buddhi-carita); and speculative temperament (Vitakka-carita). The characteristics of people with their Carita include both strengths and weaknesses and the approach in tackling the drawbacks of the 6 characteristics.

Keywords: Characteristics, Carita, Science, Buddhism

บทนำ

ในสังคมปัจจุบันการเรียนรู้นิสัยของคนนับเป็นสิ่งสำคัญในการใช้ชีวิตเกี่ยวข้องกับคนนั้นๆ หากเรารู้ว่าคนที่เกี่ยวข้องกับเรามีนิสัยอย่างไร และควรปฏิบัติต่อกันอย่างไร ไม่ว่าเราจะอยู่ในสถานะภาพใดหรือประกอบอาชีพใด ต่างต้องมีการติดต่อสื่อสารพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นหรือเพิ่มความสัมพันธ์กับผู้อื่นให้ดียิ่งขึ้น เพื่อไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในสังคมที่เราอาศัยอยู่ และหัวใจที่ทำให้เราประสบความสำเร็จทั้งในหน้าที่การงาน ในด้านครอบครัว เพื่ออยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุขก็คือ การรู้เท่าทันความคิดของผู้อื่น การรู้เท่าทันผู้อื่น เพื่อเราจะได้ปรับพฤติกรรมของเราให้เข้ากับสังคมได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ตามสถานการณ์ต่างๆ เพื่อป้องกันมิให้เกิดความขัดแย้ง การเรียนรู้และเข้าใจลักษณะของบุคคลประเภทต่างๆ ได้อย่างรวดเร็วแล้วนั้นจะทำให้เราสามารถปรับตัวกับบุคคลแต่ละประเภทได้อย่างเหมาะสม และสามารถทำงานกับบุคคล เหล่านั้นได้อย่างราบรื่นและประสบผลสำเร็จ

แม้ในสมัยพุทธกาลพระพุทธองค์ทรงหยั่งรู้ถึงเรื่องนิสัยของคน จึงทรงให้ความรู้เกี่ยวกับนิสัยของคนว่าบุคคลทั้งหลายในโลกนี้มีลักษณะนิสัยหรือจิตที่แตกต่างกัน การแยกแยะจิตของบุคคลนั้นพระพุทธเจ้าทรงแยกแยะ เพื่อจะใช้วิธีสอนให้ตรงกับจิตเพื่อให้ผู้นั้นบรรลุ มรรคผลนิพพาน ดังที่กล่าวไว้ในประวัติของ พระวัคคิเถระ เกี่ยวกับสัทธาจิตที่มีต่อพระพุทธเจ้าอย่างแรงกล้าถึงขั้นที่จะทำอัตวินิบาตกรรม พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “วัคคิ ท่านจะประโยชน์อะไรด้วยมองรูปกายอันเปื่อยเน่านี้ที่ท่านเห็น วัคคิ ผู้ใดแลเห็นธรรมผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ผู้ใดเห็นเราผู้นั้นชื่อว่าเห็นธรรม” (สุ. อ.เอก. (ไทย) 32/146/389-392). ซึ่งการรู้จิตของพระพุทธเจ้าและทรงแสดงธรรมไปตามจิตของผู้ฟังทำให้ พระวัคคิ บรรลุเป็น

พระอรหันต์ การเรียนรู้นิสัยของบุคคลนับเป็นสิ่งสำคัญ และการดูลักษณะของจิตตามหลักการทางพระพุทธศาสนานั้น คือการพิจารณาจากพฤติกรรมทางกายวาจาที่แสดงออกมาภายนอกคือหลักการที่สำคัญเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงจิตหรือความคิดของมนุษย์ซึ่งเป็นเรื่องที่มีความละเอียดซับซ้อนเป็นอย่างมาก จึงจำเป็นต้องมีการพิจารณาให้ลึกซึ้งรอบคอบ และชัดเจน เพื่อป้องกันความสับสน เพราะเบื้องหลังพฤติกรรมต่างๆ ที่มนุษย์แสดงออกมามีสาเหตุมาจาก แรงกระตุ้นและสิ่งแวดล้อมที่ต่างกันไป การรู้เท่าทันในการที่จะแสดงออกทางพฤติกรรมนั้นจึงเป็นเครื่องป้องกันไม่ให้เกิดความขัดแย้งและทำให้สังคมสงบสุขได้ บทความวิชาการนี้ผู้เขียนมุ่งศึกษาความหมาย ลักษณะของจิตตามหลักการทางพระพุทธศาสนา ซึ่งจะได้กล่าวลำดับต่อไป

ความหมายความสำคัญของจิต

จิตเป็นลักษณะนิสัยพื้นฐานที่ประพฤติปฏิบัติและเป็นพฤติกรรมตามสภาพของจิตใจอันเป็นปกติของบุคคลนั้นที่อยู่ในใจอุปนิสัยของบุคคลนั้น อุปนิสัยที่เกิดขึ้นจากการอบรมหรือจากการเสพคุ้นบ่อยๆ จนเกิดเป็นความเคยชิน โดยผ่านทางสิ่งแวดล้อมและการศึกษาฝึกฝนต่างๆ ในวิมุตติมรรคได้กล่าวถึงเหตุที่คนเรามีจิตแตกต่างกันเกิดจากกรรมในอดีตและสัดส่วนองค์ประกอบของธาตุทั้ง 4 ภายในร่างกายของแต่ละคน (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2553) พระพุทธองค์ตรัสสอนเรื่องจิต ด้วยวิธีตรัสบอกถึงอุปนิสัยของแต่ละบุคคล และทรงจำแนกจิตของแต่ละบุคคลไว้เป็น 6 ประเภทด้วยกัน ได้แก่ รากจิต โทสจิต โมหะจิต วิตกจิต สัทธาจิต และพุทธิจิต แต่ละคนจะมีจิตผสมอยู่ทุกแบบ แต่สัดส่วนแตกต่างกันไป และมักจะมีจิตเด่นในสัดส่วนที่สูงอยู่ 1-2 แบบในคน ๆ เดียวกัน เมื่อเราได้ศึกษาทำความเข้าใจถึงจิตหรืออุปนิสัยต่างๆ ดังกล่าวแล้วจะช่วยให้เราเข้าใจตนเองและผู้อื่นมากยิ่งขึ้น ทำให้สามารถพัฒนาปรับปรุงแก้ไขตนเอง และลดปัญหาความขัดแย้งทางด้านความคิด คำพูด การกระทำของกันและกันได้ การที่เราจะทราบว่ามีจิตเป็นอย่างไรนั้น เราสามารถเรียนรู้ได้ตามหลักการ 5 อย่าง ได้แก่ ดูจาก อิริยาบถ กิริยาขณะ ทักษะ และธัมมปวัตติ ซึ่งจะได้อธิบายในลำดับต่อไป

คำว่า “จิต” นี้ถ้าจะเขียนให้ตรงจริงจะต้องใช้คำว่า “จิริยา” หรือคำว่า “จิต” มาจากคำว่า “จิริยา” จิต หรือจิริยา 6 หมายถึงความประพฤติปกติ, ความประพฤติซึ่งหนักไปทางใดทางหนึ่ง อันเป็นปกติประจำอยู่ในสันดาน พื้นเพของจิต อุปนิสัย พื้นนิสัย แบบหรือ

ประเภทใหญ่ๆ แห่งพฤติกรรมของคน (intrinsic nature of a person; characteristic behavior; character; temperament) กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ตัวความประพฤติเรียกว่า จริยา บุคคลผู้มีความประพฤติอย่างนั้นๆ เรียกว่า จริต (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546:189)

คำว่า “จริต” หมายถึง อาการทางกายและทางวาจาที่ประพฤติอยู่ประจำจะเรียกว่า อธิยาศัยบวคตัวนิสัยก็ได้ (วศิน อิศระ, 2521) คำว่า “จริต” แปลว่า จิตที่เกี่ยวไป เช่น จิตที่เกี่ยวไปในทางดี เราเรียกว่า สุจริต ถ้าจิตเกี่ยวไปในทางชั่ว เรียกว่า ทุจริต ฉะนั้นจริต คือนิสัยอันเป็นพื้นฐานของมนุษย์ เป็นการแสดงออกทางกายวาจาซึ่งมีความแตกต่างกัน (พันเอก ปิ่น มุกขนัต, 2502)

ประเภทของจริต

จริตเป็นลักษณะพื้นเพนิสัยของมนุษย์ที่แตกต่างกันไปจริตในทางพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น 6 ประเภท มี ดังนี้

- 1) รากจริต ผู้มีรากะเป็นความประพฤติปกติ ประพฤติหนักไปทางรักสวรั้งงาม (one of lustful temperament) ธรรมเนียมคู่ปรับสำหรับแก้ คือ อสุภะและกายคตาสติ
- 2) โทสจริต ผู้มีโทสะเป็นความประพฤติปกติ ประพฤติหนักไปทางใจร้อนหงุดหงิด (one of hating temperament) ธรรมเนียมที่เหมาะสม คือ พรหมวิหารและกสิณ โดยเฉพาะ วัณณกสิณ
- 3) โมหจริต ผู้มีโมหะเป็นความประพฤติปกติ ประพฤติหนักไปทางเขลา เงาซึมเงื่องง งมาย (one of deluded temperament) ธรรมเนียมที่เกื้อกูล คือ อานาปานสติ และพึงแก้ด้วยการเรียน ถาม ฟังธรรม สนทนาธรรมตามกาลหรืออยู่กับครู
- 4) สัทธาจริต ผู้มีศรัทธาเป็นความประพฤติปกติ ประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้งซึ้นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย (one of faithful temperament) พึงชักนำไปในสิ่งที่ควรแก่ความเลื่อมใส และความเชื่อที่มีเหตุผล เช่น พิจารณาอนุสติ 6 ข้อต้น
- 5) พุทธิจริต หรือ ญาณจริต ผู้มีความรู้เป็นความประพฤติปกติ ประพฤติหนักไปในทางใช้ความคิดพิจารณา (one of intelligent temperament)

6) วิตกจริต ผู้มีวิตกเป็นความประพฤติปกติ ประพฤติหนักไปทางนึกคิดจับจด ฟุ้งซ่าน (one of speculative temperament) ฟุ้งแก้ด้วยสิ่งที่สะกดอารมณ์ เช่น เจริญอานาปานสติ หรือเพ่งกลืน เป็นต้น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546:189)

ลักษณะของจริต

1) รากจริต เป็นคนที่รักสวยรักงาม คือ พอใจในรูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสนิ่มนวล ชอบความเป็นระเบียบเรียบร้อยสะอาดประณีต มีกิริยาท่าทางเรียบร้อย ละมุนละไม น่าดูน่าชม ข้าวของเครื่องใช้สะอาดเรียบร้อยเป็นระเบียบ บ้านเรือนจัดไว้อย่างมีระเบียบ คำพูดคำจามีความสุภาพอ่อนหวาน ตามปกติรากะจริตจะรู้สึกพึงพอใจชอบบอกชอบใจ ร่าเริงยินดีเมื่อได้ประสบกับอารมณ์ที่เกี่ยวกับความสวยงาม ความสุภาพเรียบร้อย จิตจะเกาะเกี่ยวอยู่กับอารมณ์เหล่านั้นอย่างไม่รู้สึกรำคาญ และจะรู้สึกเกลียดชังอารมณ์ที่ตรงกันข้าม คือ เกลียดความสกปรกไม่ชอบอารมณ์ประเภท เศร้าโศก ความพินาศย่อยยับ การทำลายล้าง เป็นต้น รากะจริตเป็นลักษณะที่รักสวยรักงามเป็นสำคัญ ไม่ได้หมายความว่า รากะจริตเป็นผู้ที่มักมากในกามารมณ์ ถ้าเข้าใจอย่างนั้นเป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง

2) โทสจริต บุคคลที่มีจิตนี้จะมีจิตใจที่ตรงกันข้ามกับรากะจริต คือ โดยปกติเป็นคนใจร้อน ใจเร็ว กระด้าง มีอารมณ์มักโกรธเป็นเจ้าเรือน อะไรนิดอะไรน้อยก็โกรธ มีความริบร้อนอยู่ในใจเป็นปกติ ผู้ที่มีจิตหนักไปทางโทสจริตนี้ แก่เร็ว พุดเร็ว พุดเสียงดัง เดินแรง ทำงานหยาบ ไม่มีความละเอียดถี่ถ้วน ไม่มีความพิถีพิถันในการแต่งตัว

3) โมหะจริต เป็นลักษณะของจิตที่มีความเฉื่อยชา ขาดความคล่องแคล่ว มักเป็นผู้ที่อยู่ใน ความรู้สึกมากกว่าความคิด ไม่ค่อยชอบคิด หรือคิดไม่ออก มักมีอคติเกี่ยวกับตัวเอง มองตัวเองว่าไม่ดี ไม่เก่ง ไม่สวย ไม่หล่อ ไม่มีความสามารถ ใบหน้าไม่เบิกบาน ตาเยิ้มแต่เศร้า ถึงเวลาพูดไม่พูด ถึงพูดก็ไม่มีความหมาย ตามธรรมดาจิตของคนทั่วไปจะวิ่งไปหาอารมณ์เอง แต่คนโมหะจริตแทนที่จะวิ่งไปหาอารมณ์ กลายเป็นว่าอยู่ในลักษณะสะลึมสะลือครึ่งหลับครึ่งตื่น คอยให้อารมณ์มากระตุ้นเองจึงจะทำงาน

4) วิตกจริต โดยปกติเป็นคนคิดมาก ชอบคิด ชอบแสดงความคิดเห็น มีคำถามมาก เพราะสมองเต็มไปด้วยความคิดฟุ้งซ่าน ตัดสินใจไม่เด็ดขาด แม้มีเรื่องพิจารณาเพียงเล็กน้อย ก็ต้องคิดตรองอยู่อย่างนั้น ไม่กล้าตัดสินใจด้วยเหตุที่เป็นคนคิดมากพูดมาก ทำให้ต้องใช้

พลังงานอย่างสิ้นเปลือง ทำให้ใบหน้าเต็มไปด้วยริ้วรอยแห่งความเหนื่อย หน้าตาไม่ค่อยสดชื่นร่างกายแก่เกินวัยหาความสุขสบายใจได้ยาก

5) สัทธาจริต มีจิตโน้มไปในความเชื่อเป็นอารมณ์ประจำใจ ทำตามความเชื่อ เอาความเชื่อ ออกหน้า ความคิดหรือความยึดมั่นมักอยู่เหนือการใช้เหตุผล และมักเชื่อโดยไร้เหตุผล อะไรที่ไม่เป็นไปตามที่ตนเชื่อถือมักไม่ถูกต้อง มีใครแนะนำอะไรก็ตัดสินใจเชื่ออย่างเดียวโดยไม่ได้พิจารณา

6) พุทธจริต เป็นคนเจ้าปัญญาเจ้าความคิด มีความฉลาด มีไหวพริบปฏิภาณดี คิดอะไรเป็นเหตุเป็นผล ชอบใช้ความรู้และเหตุผลในการพิจารณาตัดสินใจว่าจะทำหรือไม่ทำสิ่งใด มองปรากฏการณ์ต่างๆ ตามสภาพความเป็นจริงบนพื้นฐานของข้อเท็จจริง โดยปราศจากการปรุงแต่งหรืออคติส่วนตัว

จริตทั้ง 6 อย่างนี้ พระพุทธเจ้าทรงแจกแจงแยกแยะไว้ เพื่อจะใช้วิธีการอบรมสั่งสอนแต่ละคนให้เหมาะสมกับอุปนิสัย ทุกๆ คนที่เกิดมามีจริตทั้ง 6 อย่างอยู่ในตัวแต่ละคนจะมีน้อยในแบบใดก็ได้แล้วแต่วาสนาบาปที่มีได้สั่งสมมา เมื่อรู้ว่าใครมีจริตหนักไปในทางใด พระพุทธองค์ก็ทรงสอนด้วยวิธีการที่เหมาะสมกับบุคคลนั้น

การดูลักษณะของจริต

การดูลักษณะของจริตตามหลักการทางพระพุทธศาสนา มีอยู่ 5 ประการ คือ

- 1) อิริยาบถ ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน และอาการเคลื่อนไหวทำกิจกรรมต่างๆ
- 2) กิจจะ ได้แก่ ลักษณะการทำงาน
- 3) โภชนะ ได้แก่ อาหารที่บริโภค รวมทั้งการที่บริโภค
- 4) ทสฺสนะ ได้แก่ การดู การฟัง การดม การกิน การลูบไล้แต่งเนื้อแต่งตัว
- 5) ธัมมปวัตติ ได้แก่ ความเป็นไปแห่งธรรม เป็นต้นว่า ความประพฤติดี ความประพฤติเลว อันเกิดจากกิเลสและคุณธรรมที่มีอยู่ในตัวของแต่ละคน

โดยอิริยาบถ อิริยาบถ แปลว่า การเคลื่อนไหวไปมาของร่างกาย อิริยาบถหลักมีอยู่ 4 อย่างคือ ยืน เดิน นั่ง นอน ส่วนอาการที่เคลื่อนไหวทำกิจการงานต่างๆ นอกจากนี้เป็นอิริยาบถย่อย การสังเกตอิริยาบถต้อง ดูอิริยาบถตามปกติ เช่น การยืนต้องดูขณะยืนปกติ ไม่ใช่ตอนยืนปาฐกถา หรือยืนบรรยาย การเดินต้องดูตอนเดินปกติ ไม่ใช่ในขณะที่เดินสวน

สนามหรือเดินหนีฝน การนอนก็ดูตอนนอนปกติ ไม่ใช่ตอนนอนคุดคู้ เพราะอากาศหนาว ด้วยการสังเกตอย่างนี้เราจึงจะเห็นเป็นไปตามความเป็นจริง

การเดิน รากจริต คนที่มีรากะจริตจะมีกิริยาอาการนุ่มนวลละมุนละไม ชดช้อยค่อย ขยับ พอดีพองาม การเดินจะไม่เร็วไม่ช้า เมื่อวางเท้าลงก็วางอย่างสม่ำเสมอ เมื่อยกเท้าขึ้นก็จะยกขึ้นอย่างรวดเร็ว ถ้าสังเกตรอยเท้าต้องสังเกตตอนที่เดินเท้าเปล่าบนพื้นทรายละเอียดที่ ชุ่มๆ จะเห็นว่ามียอยเท้ากระโหย่ง รอยเท้าเว้าแหว่งเป็นแห่ง เพราะวางเท้าเบา ไม่ค่อยจะมี มูลดินกระจายรอบๆ รอยเท้า

โทสจริต ปกติจะเป็นผู้ที่มีอิริยาบถضبไว ลักษณะการเดินจะเดินไปเหมือนจิกปลายเท้า เดินเร็วลงเท้าหนักวางเท้าเร็วและยกเท้าเร็ว เพราะเป็นคนรีบเร่งอยู่เสมอ รอยเท้าจะปรากฏว่าปลายเท้าจิกลงดินหรือทรายจะถูกขุดลงทางปลายเท้าลึกมาก มีมูลดินหรือมูลทราย กระจายมาทางปลายเท้ามาก

โมหจริต ผู้ที่มีจริตแบบนี้โดยทั่วไปจะเป็นผู้ที่มีอิริยาบถเฉไมไม่แน่นอน ลักษณะการเดินจะเดินไปโดยอาการสะเปะสะปะ เดินเร็วบ้างช้าบ้างสลับกันไปทอดเท้าเหมือนคนข่มตัว และเมื่อยกเท้าขึ้นเหมือนคนข่มตัวเช่นกัน รอยเท้าจะปรากฏว่าจิกลงทั้งปลายเท้าและสันเท้า เส้นรอยเท้าที่ติดกับพื้นดินเลอะเลือน เพราะคนโมหะจริตเวลาวางเท้า เท้าจะสั่นรัวเมื่อดูอาการที่เดินไปนั้นจะเห็นว่าคดไม่ตรงทางคือ เซซ้ายเซขวาสลับกันไป ส่วนวิตกจริต เช่นเดียวกับโมหะจริต สัทธาจริตเช่นเดียวกับรากะจริต และพุทธิจริตเช่นเดียวกับโทสจริต

การยืนการนั่ง รากะจริตเลือกที่ยืนเลือกที่นั่ง ถ้าไปกันเป็นกลุ่มและสถานที่นั้นเลือก ยืนเลือกนั่งได้ตามสะดวก มักเลือกยืนเลือกนั่งในที่เหนือลมทางที่มีแสงสว่าง และทางที่สามารถทอดสายตาได้ไกลพอสมควร อาการที่ยืนและนั่งละมุนละไมน่าดูน่าชมแขนทั้งสองมัก ปลอยลงข้างลำตัว

โทสจริต ยามยืนหรือนั่งมีกิริยาอาการกระด้างไม่น่าดูชอบใช้มือไพล่หลังค้ำสะเอว หรือรัดคอ ที่ยืนที่นั่งไม่ค่อยเลือกก้าวเท้าไปตักจังหวะยืนที่ตรงไหนก็ยืนได้จะขรุขระเปราะ เบือนบ้างก็มึนถือสา โมหะจริต เมื่อยืนหรือนั่งก็มีอาการบ่งเชื่อ มีลักษณะเหม่อลอยง่วงๆ ซึมๆ ส่วนวิตกจริตเช่นเดียวกับโมหะจริต สัทธาจริตเช่นเดียวกับรากะจริต และพุทธิจริต เช่นเดียวกับโทสจริต

การนอน รากะจิริต เมื่อจะนอนก็ไม่รีบร้อนค่อยๆ นอนให้เรียบร้อยก่อน แล้วจึงค่อยเอนตัวลงนอนมีการวางอวัยวะต่างๆ น้อยใหญ่ให้เรียบร้อยนอนด้วยอาการน่าดู เมื่อถูกปลุกให้ลุกขึ้นก็ไม่รีบผลุนผลันลุกขึ้น แต่จะค่อยๆ ลุกด้วยอาการปกติ

โทสจิริต มีอาการรีบร้อนเข้านอนเหมือนกับหนีใครมานอน การจัดที่นอนก็จัดแบบส่งๆ ไป ตามแต่จะได้ไม่คำนึงถึงความสวยงาม หรือความเป็นระเบียบเรียบร้อยแต่อย่างใดสักแต่ว่าตนเองซุกหัวนอนเป็นอันใช้ได้แล้วก็ล้มตัวลงนอนแผ่หราตามสบายไม่สนใจว่าจะเกะกะขวาง ทางหรือใครจะมาว่าอย่างไรไม่คำนึงถึง เมื่อถูกปลุกให้ลุกก็รีบลุกขึ้นอย่างผลุนผลัน มีอาการดุเดือดหน้าตาบูดบึ้ง ตาแดงขมิงคล้ายกับโกรธใครมาเป็นเวลาแรมปี ในขณะนั้นถ้ามีใครมาถามอะไรจะให้คำตอบด้วยเสียงกระซอกโฮกฮาก เหมือนกับมีความเดือดดาลอยู่ในใจ

โมหจิริต ลักษณะการนอนไม่น่าดูมีอาการค่อนข้างน่าเกลียดนอนวางมือเกะกะโดยไม่รู้จัก การจัดปูที่นอนไม่คอยเรียบร้อยไม่เป็นระเบียบสักแต่ว่านอนได้ก็นอนไปทั้งอย่างนั้นส่วนมากมักชอบนอนคว่ำหน้า เมื่อถูกปลุกให้ลุกจะลุกขึ้นอย่างเชื่องช้ามีอาการเซื่องซึมง่วงเหงาหาวนอน แสดงอาการบิดไปบิดมาน่ารำคาญ บางครั้งก็พาลล้มตัวลงนอนกลับไปอีกโดยไม่สนใจใยดีกับสิ่งใดในโลกทั้งสิ้น ส่วนวิตกจิริตเช่นเดียวกับโมหะจิริต สัทธจิริตเช่นเดียวกับรากะจิริต และพุทธิจิริตเช่นเดียวกับโทสจิริต

โดยกิจจะ ลักษณะการทำงานรากะจิริต ตามปกติทั่วไปจะมีความตั้งอกตั้งใจในการทำงาน ทำงานได้อย่างเรียบร้อยประณีต มีความละเอียดรอบคอบ ละเอียดอ่อน เช่น การกวาดวัด คนรากะจิริตจับไม้กวาดอย่างเรียบร้อยไม่รีบร้อน ไม่กวาดคู้ดินคู้ทรายให้กระจัดกระจาย กวาดได้สะอาดเรียบร้อยงามตา เหมือนเอาเสื่อปูหรือเอาดอกไม้มาปูลาดฉะนั้น

โทสจิริต โดยธรรมชาติเป็นผู้มีหลักการ เคารพกฎเกณฑ์มีระเบียบวินัยสูงไม่ว่าเรื่องงานหรือเรื่องอื่นๆ ตามธรรมดา เมื่อจะทำการงานสิ่งใด มักทำไปด้วยความรีบร้อนฉับไวได้ผลสำเร็จแต่ค่อนข้างไม่เรียบร้อยสวยงาม เช่น เมื่อปิดกวาดที่อยู่อาศัยก็ตั้งใจปิดกวาดอย่างเข้มแข็ง กวาดอย่างรวดเร็วหากเห็นข้าวของสิ่งใดขวางหน้า หากคว้าด้วยมือไม่ทันใจใช้เท้าเขี่ยก็มีมือกำไม้กวาดแน่น ท่าทางซึ่งขึงเหมือนกำลังกำอาวุธจะทำการสู้รบ กวาดไปอย่างรีบร้อน สะอาดเป็นหย่อมๆ บางครั้งทำให้ฝุ่นละอองฟุ้งอยู่ทั่วไป

โมหจิริต ปกติจะไม่ค่อยชอบทำอะไร ถ้าไม่ถูกใครหรือสิ่งใดมาบังคับ ก็สามารถนั่งเฉยๆ ได้เป็นวันๆ เมื่อจำเป็นจะต้องคิดหรือทำอะไร รู้สึกว่ายากไปหมดรู้สึกเกินความสามารถ พลังกายพลังใจไม่ค่อยมี ทำอะไรก็จะรู้สึกเบื่อหน่ายที่งานนั้นจะสำเร็จ ตามธรรมดาเมื่อจะทำกิจสิ่งใดมักทำด้วยอาการหยาบเหมือนกับไม่เต็มใจทำ ไม่มีความถี่ถ้วน หมกหมมคั่งค้าง เอาดี

อะไรไม่ค่อยได้ เช่น เมื่อปิดกวาดที่อยู่อาศัย มือที่จับไม้กวาดจะกำอย่างหลวมๆ กวาดไปตามแต่จะได้อะไร กวาดๆ หยุดๆ ไม่สะอาดเรียบร้อย ทำให้มูลฝอยกระจายกระเจาไม่ถี่ถ้วนในการปิดกวาด ตามธรรมดาคนทั่วไปเวลากวาด เขาจะเริ่มกวาดจากมุมที่ไกลประตูก่อน แล้วค่อยกวาดเรื่อยมาจนถึงประตู จึงตักผงไปทิ้งหรือกวาดจากทางเหนือลมไปหาใต้ลม แต่คนโมหจริต กลับเริ่มกวาดจากบริเวณ ใกล้ประตูก่อน แล้วจึงไปกวาดที่ไกลๆ และค่อยกวาดย้อนกลับเรื่อยมาที่บริเวณใกล้ประตูอีก หรืออาจกวาดทวนลมจนฝุ่นผงฟุ้งตลบพุดต่างๆ คือทำงานไม่เป็นไม่มีปฏิภาณ ส่วนตกจริตเช่นเดียวกับโมหะจริต สัทธาจริตเช่นเดียวกับบราคะจริตและพุทธิจริตเช่นเดียวกับโทสจริต

โดย โภชนะ ลักษณะการบริโภคอาหารราคะจริต ตามธรรมดาย่อมชอบใจอาหารอันละมุนละไมมีรสอร่อยหวานมัน เมื่อทำการบริโภคก็ทำคำข้าวให้กลมกล่อมพอดีคำ ไม่เล็กเกินไปหรือใหญ่เกินไปเป็นนักชิมรสชอบลิ้มรสแปลกๆ บริโภคไปด้วยอาการไม่รีบร้อน ได้อาหารที่ถูกต้องปากแม้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ก็รู้สึกมีความพึงพอใจเป็นอย่างมาก

โทสจริต ตามธรรมดาย่อมชอบใจอาหารอันหยาบ ซึ่งมีรสจัด เช่น เปรี้ยวจัด เค็มจัด ขมจัด ฝาดจัด เมื่อทำการบริโภคก็ทำคำข้าวโตจนคับปาก ไม่ใช่เป็นนักชิมรส บริโภคไปด้วยอาการอันรีบร้อน รวดเร็ว ประสบอาหารที่ไม่ถูกต้องถึงใจแม้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ก็มีอาการหงุดหงิดขัดเคืองใจ อาจจะพาลโกรธใครต่อใครในขณะนั้นขึ้นมาก็ได้

โมหจริต ตามธรรมดาย่อมมีความชอบใจในรสอาหารไม่แน่นอน เพราะเป็นคนชอบเซาะ ไม่เป็นตัวของตัวเอง เมื่อทำการบริโภคก็ทำคำข้าวเล็กๆ ไม่กลมกล่อม บริโภคด้วยอาการมูมมาม เมล็ดข้าวตกละเอียดกระเจาไป ปากคอเลอะเทอะไม่น่าดู จิตใจฟุ้งซ่าน คือ บริโภคไปอย่างคนใจลอย คนทั้งหลายเห็นเข้าแล้วมักนึกตำหนิในใจ ส่วนวิตกจริตเช่นเดียวกับโมหะจริต สัทธาจริตเช่นเดียวกับบราคะจริตและพุทธิจริตเช่นเดียวกับโทสจริต

โดย ทัสสนะ ลักษณะการสังเกตดูราคะจริต ตามธรรมดาเมื่อได้เห็นรูปสวยงามต้องตาต้องใจตนหรือได้ฟังเสียงไพเราะ ดมกลิ่นหอม ลิ้มรสที่ถูกใจได้เครื่องสัมผัสละเอียดอ่อนตึงกับรสนิยมของตัว แม้จะเป็นเพียงเล็กน้อยธรรมดา ซึ่งสำหรับคนอื่นแล้วไม่ค่อยมีความสำคัญเท่าใดนัก แต่เขามีความสนใจอย่างลึกซึ้ง เกิดความพอใจอย่างจริงจัง เหมือนกับเกิดความพิศวง งงวย อย่างเหลือเกิน มีอาการราวกับว่าไม่เคยพบเห็นสิ่งเหล่านี้มาก่อนแม้จะมีข้อบกพร่องอยู่บ้างก็ไม่ถือสาไม่หยาบยกขึ้นมาเป็นผิดหรือถูกแต่อย่างใดคงติดในคุณภาพแม้เพียงน้อยนิดที่มีอยู่ในสิ่งเหล่านั้น เมื่อสิ่งเหล่านั้นผ่านไปแล้ว ก็ยังไม่ยอมปล่อย

วางยังตามดู ตามฟัง หรือหากว่าตนจำเป็นต้องจากสิ่งเหล่านั้นไป ก็จากไปด้วยความอาลัย อารมณ์อย่างลึกซึ้งซึ่งบางทีถึงกับต้องหันหลังกลับมาองแล้วมองอีกด้วยความเสียดายก็มี โทสจริต ตามธรรมดาเมื่อได้เห็นรูปที่ไม่สวยงาม ไม่เป็นที่ต้องตาต้องใจแห่งตนหรือได้ฟังเสียงที่ไม่ค่อยไพเราะได้กลิ่นที่ไม่หอมได้รสที่ไม่ถูกใจได้สัมผัสที่หยาบ ซึ่งไม่ต้องกับรสนิยมของตัว แม้จะเป็นเพียงเล็กน้อยธรรมดาไม่หนักไม่หนา ซึ่งสำหรับคนอื่นแล้วไม่ค่อยมีความสำคัญแต่อย่างใด แต่สำหรับผู้มีโทสจริตแล้วกลับรู้สึกหงุดหงิดใจเป็นอย่างยิ่ง และมีอาการเหมือนคน บ้าดีเดือดซึ่งปราศจากเหตุผลไม่อยากจะดูไม่อยากจะฟังไม่อยากจะแตะต้องถ้ามีข้อบกพร่องประกอบ อยู่บ้างแม้เพียงนิดหน่อยในสิ่งเหล่านั้น ก็จะยกเอามาเป็นสาเหตุให้เกิดความขัดเคืองใจ ไม่นึกถึงความดีแม้มีอยู่มากมาย เมื่อสิ่งเหล่านั้นผ่านเลยไป ก็ไม่รู้สึกละอาย เมื่อตนจำเป็นต้องจาก หรือหลีกเลี่ยงไปก็ใคร่ที่จะพ้นออกไปอย่างเดียว ไม่มีการแลเหลียวคิดห่วงหน้าพะวงหลัง หรือ อาลัยอาวรณ์ในสิ่งเหล่านั้นแม้สักนิดก็ไม่มี

โมหจริต ตามธรรมดาเมื่อได้เห็นรูปร่างใดอย่างหนึ่งไม่ว่ารูปร่างนั้นจะสวยงามหรือไม่ สวยงามก็ตาม มักจะไม่มีความคิดเห็นต่อรูปร่างนั้นแต่อย่างใดที่เป็นอย่างนั้นเพราะว่าโดยเนื้อแท้ แล้วตนเองก็เป็นคนเฉยๆ ซึมๆ ไม่ค่อยรู้ไม่ค่อยสนใจอะไรกับใครเขาต่อเมื่อมีผู้อื่นให้ความเห็นหรือออกเสียงหนุนข้างใดข้างหนึ่งมาจึงจะมีความเห็นคล้อยตามเขาไปเป็นบุคคลที่ตกอยู่ในลักษณะที่เรียกว่ามีบุคคลอื่นเป็นปัจจัย คนอื่นใครเขาว่าดีก็พลอยว่าดีไปกับเขาด้วย คนอื่นเขาออกปากชมก็พลอยชมกับเขาด้วย ถ้าคนอื่นเขาออกปากติก็พลอยติกับเขาด้วย แม้ในอารมณ์อื่นๆ คือ การไต่ยิน ไต่กลิ่น ไต่ลิ้มรส และได้สัมผัส ผู้เป็นโมหะจริตก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ กล่าวคือมีผู้อื่นเป็นปัจจัยทั้งสิ้นต้องอาศัยผู้อื่นทุกอย่าง ส่วนวิตกจริตเช่นเดียวกับโมหะจริต สัทธจริตเช่นเดียวกับโทสจริต และพุทฺธจริตเช่นเดียวกับราคะจริต

โดยธัมมปวัตติ ความเป็นไปแห่งธรรม คือ สังเกตธรรมที่ประพฤติธรรมในที่นี้ไม่ได้หมายเอาเฉพาะธรรมที่เป็นฝ่ายกุศลเพียงอย่างเดียว แต่หมายรวมทั้งธรรมที่เป็นฝ่ายกิเลส ด้วยรวมความว่าความเป็นไปแห่งธรรม หมายถึง กิเลสและคุณธรรมที่ประจำอยู่ในชั้นธสันดานของบุคคลนั้นๆ ดังนี้ คือ

ราคะจริต ตามธรรมดาย่อมมีจิตใจประกอบไปด้วยอกุศลธรรม คือ ธรรมอันทรามดังต่อไปนี้ เป็นคนเจ้าเล่ห์ โอ้อวดมาน เป็นคนถือตัว มีความปรารถนาลามกมักใหญ่ใฝ่สูง ต้องการให้คนทั้งหลายสรรเสริญในคุณงามความดีของตนจนเกินไม่มีความสันโดษไม่มีความพอใจในเครื่องอุปโภคบริโภค มีความแง่งอนโลเลชอบประดิษฐ์ประดอย เครื่องนุ่งห่ม และเครื่องประดับกับทั้งมีความพิถีพิถันเป็นพิเศษในเรื่องความสวยความงาม

โทสจริต บุคคลผู้มีโทสจริตตามธรรมด่าย่อมเป็นผู้มีจิตใจต่ำ ประกอบไปด้วยธรรมอันเลว ดังต่อไปนี้ เป็นคนโกรธง่าย คนผูกโกรธผูกอาฆาตลบหลู่คุณท่าน คือเป็นคนเนรคุณ ขอบอวดดีตีตนเสมอท่านอยู่เสมอ ไม่เห็นความสำคัญของใคร มีใจน่าชิงมักริษยาในคุณสมบัติของผู้อื่นที่ดีกว่าตนหรือเสมอตน มีความตระหนี่ถี่เหนียว มักเอาไรต์เอาเปรียบผู้อื่นอย่างน่าเกลียด

โมหจริต บุคคลผู้มีโมหจริตตามธรรมด่าย่อมเป็นผู้มีจิตใจประกอบไปด้วยธรรมอันเลวดังต่อไปนี้ คือ เป็นคนมีจิตใจว่างเหวหาชวนอนหดหู่ท้อถอย ปราศจากความเข้มแข็งซึ่งเป็นเหตุให้กิจการต่างๆ ที่ตั้งใจทำสำเร็จได้โดยยากและสำเร็จได้ช้ากว่าเวลาอันควรหรือไม่สำเร็จ มักมีความรำคาญเกิดขึ้นในใจบ่อยๆ เช่นเมื่อมีการประชุมเพื่อปรึกษาหารือในกิจการซึ่งจำเป็นต้องใช้ปัญญาพิจารณาหาเหตุผล คนโมหจริตผู้มีจิตใจที่ไม่ค่อยจะสนใจในสิ่งทั้งปวงมักเกิดความรำคาญรู้สึกว่าเป็นการทรมานในการที่จะแสดงหรือฟังความคิดเห็นนั้นๆ ทั้งนี้ก็เพราะว่าไม่มีอะไรเข้ามาขัดบังปัญญา มีความลึกลับสงสัยตัดสินใจอะไรไม่ได้ในทุกๆ กรณีมีความรู้สึกสนใจไปเสียทุกสิ่งทุกอย่างไม่ปรารถนาที่จะเป็นผู้นำ แต่ปรารถนาที่จะเป็นผู้ตามในกิจการทั้งปวง มีความมั่นใจโดยปราศจากเหตุผล หมายความว่าเป็นคนโง่เขลาเบาปัญญาหากเกิดความเชื่อมั่นในสิ่งใดแล้วก็เชื่ออย่างเต็มหัวใจไม่ยอมคลายทิฐิ เช่น ถูกยุยงให้เกลียดใครแม้มารู้ภายหลังว่าผู้ที่ตนเกลียดนั้นเป็นคนดี แม้เป็นผู้บริสุทธิ์แล้วยังคงมีความเกลียดชังอยู่อย่างเดิม เป็นคนเปลืองความเห็นอันชั่วร้ายได้โดยยาก หมายความว่าเป็นคนดื้อรั้นมาก ถ้าเกิดมีฉันทิฐิขึ้นมาในใจให้เห็นผิดคิดไปว่าบุญทานไม่มีนรกสวรรค์ไม่มี นิพพานไม่มี เป็นต้น ต่อให้มีนักปราชญ์ผู้มีปัญญาผ่องแผ้ว สักหมื่นคนแสนคนมาเฝ้าตักเตือนสั่งสอนให้คลายทิฐินั้นเสียก็เป็นการยากอย่างยิ่งที่จะอบรมสั่งสอนให้คนโมหะจริตปลดเปลื้องความเห็นอันชั่วร้ายออกไปจากใจ

วิตกจริต บุคคลผู้เป็นวิตกจริตตามธรรมด่าย่อมเป็นผู้มีจิตใจส่วนลึกประกอบไปด้วยธรรมทั้งหลายดังต่อไปนี้ คือ เป็นคนมักพูดพร่ำชอบรำพันถึงเรื่องไม่เป็นเรื่อง ชอบคลุกคลีกับหมู่คณะเห็นคนทั้งหลายเขารวมกลุ่มกันอยู่ที่ไหนก็มักจะพลอยเข้าไปรวมกลุ่มกับเขาด้วย แม้จะถูกเขาพูดจาล้อเลียนสบประมาทอย่างไรก็มีใส่ใจไม่ถือสาหาความ มีความคิดเฉื่อยชาในการประกอบกุศลกรรมความดีริเริ่มอย่างแรงกล้าในการที่จะทำบุญบริจาคทานรักษาศีล และเจริญภาวนาย่อมไม่เกิดมีในบุคคลประเภทวิตกจริต เป็นคนจับจดทำอะไรไม่เป็นขึ้นเป็นอันชอบพลุกพล่านไปทางโน้นทางนี้เปลี่ยนงานเรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด เข้าลักษณะที่เรียกว่า

กลางคืนเป็นควัน คือ ชอบคิดว่าตนจะทำอย่างนั้นอย่างนี้คิดหาวิธีการคิดวางแผนโครงการแบบสร้างวิมานในอากาศอย่างใหญ่โตมโหฬาร คล้ายกับว่าตนจะเป็นเจ้าโลกในความคิดฝัน เป็นคนเข้าลักษณะที่เรียกว่า กลางวันเป็นโหลง คือกลางคืนคิดพลาณาว่าจะทำโน่นทำนี่พอตกมาถึงกลางวันก็เริ่มทำกิจที่ตนคิดไว้นั้นอย่างอุตุลุด ซึ่งสิ่งที่ทำนั้นอาจจะประหลาดพิสดาร ไม่เหมือนกับที่มนุษย์ธรรมดาเขาทำกัน เรียกว่า “กลางวันเป็นโหลง” มุ่งหน้ากระทำไปโดยมิได้คำนึงถึงผลได้ผลเสีย หรือความผิดความถูกแต่อย่างใด และเจ้าความคิดมักคิดพlungพลาณาไปในเรื่องอะไรต่อมิอะไรต่างๆ มากมาย จิตใจไม่ค่อยมีโอกาสดูแลสงบนิ่งลงได้เลย

สัทธาจริต บุคคลผู้เป็นสัทธาจริตย่อมเป็นผู้ประกอบไปด้วยกุศลธรรมธรรมอันดีซึ่งซ่อนอยู่ในดวงใจของเขา ดังต่อไปนี้ เป็นคนยอมเสียสละไม่มีความกังวลห่วงใยในสิ่งทั้งปวง มีศรัทธาอันแรงกล้าปรารถนาที่จะได้พบเห็นพระอริยเจ้าทั้งหลายอย่างมีความปรารถนาที่จะได้สดับตรับฟังพระธรรมเทศนาอันมีเนื้อความเกี่ยวเนื่องกับพระนิพพานซึ่งเป็นเรื่องที่โน้มน้าวใจตนให้หลุดพ้นจากกองทุกข์ในห้วงวัฏสงสาร มากไปด้วยความปริดาปราโมทย์เป็นอย่างยิ่ง ในเมื่อได้มีโอกาสพบเห็นพระอริยเจ้า และได้สดับตรับฟังพระสัทธรรมเทศนาแล้ว เป็นคนไม่โอ้อวดไม่มีนิสัยพูดพล่อยพรา่ำแต่อวดคุณงามความดีของตัวเอง ไม่มีเล่ห์ไม่มีมายา และเป็นคนมีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัยหรือในท่านผู้มีพระคุณ เช่น มารดาบิดา ครูบาอาจารย์อย่างแท้จริง

พุทธิจริต บุคคลผู้เกิดมาแล้วและปรากฏว่าเขาเป็นผู้มีพุทธิจริต ย่อมมีความเป็นไปแห่งธรรม คือ ความดีความเลว ซึ่งซ่อนอยู่ในส่วนลึกแห่งดวงใจของเขาดังนี้ เป็นคนวณอนสอนง่าย ยอมรับฟังคำแนะนำสั่งสอนที่มีประโยชน์ด้วยดีถึงแม้ท่านผู้สั่งสอนนั้นจะไม่ใช่เป็นบิดามารดา ครูบาอาจารย์ ญาติสนิทมิตรสหายก็ตามหากคำตักเตือนแนะนำนั้นประกอบด้วยประโยชน์เกื้อกูลและความดีงามแก่ตนแล้วก็ยอมรับเอาทั้งสิ้น เป็นผู้ที่มีปัญญาเลือกคบเอาแต่คนดีเป็นเพื่อนไม่ปรารถนาที่จะคบคนพาลคนเลว หากว่าเป็นคนดีแล้วก็ยอมรับเอาเป็นมิตรของตนได้ในทันที โดยไม่มีการเลือกชั้นวรรณะว่าเป็นไพร่หรือผู้ดี มีปัญญารู้จักประมาณในการรับอาหารที่เขาให้ และรู้จักประมาณในการบริโภค ไม่มีความประมาทไม่มีความปรารถนาใหญ่จนเกิดทุกข์ภัยแก่ตัว เป็นคนระวังตัวจะทำอะไรก็คิดหน้าคิดหลังประกอบไปด้วยสติสัมปชัญญะในที่ทุกสถาน และในกาลทุกเมื่อ ไม่มีความเกียจคร้านหมั่นประกอบความเพียร มีจิตใจตั้งอยู่เป็นนิตยในกิจที่ดีงาม มักเกิดความสังเวชใจเกิดความเบื่อหน่ายในกิริยาที่ตนจะต้องท่องเที่ยวไปในวัฏสงสาร เห็นทุกข์โทษภัยในการที่ตนจะต้องประสบกับความเกิดแก่เจ็บตาย ไปโดยไม่มีความสิ้นสุด มีความปรารถนาที่จะพ้นจากกองทุกข์ จึงหมั่นประกอบ

ความเพียรโดยเหมาะโดยควร คือหมั่นสร้างสมอบรมคุณงามความดีให้เกิดมีขึ้นกับตนโดยการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา เพื่อให้ได้ประสบผลที่พึงงามในภพชาติเบื้องหน้าต่อไป จนกว่าจะเข้าถึง พระนิพพานอันเป็นแดนบรมสุข ปราศจากทุกข์ โดยประการทั้งปวง

ลักษณะข้อเด่นข้อด้อยและวิธีแก้ไขของจริตทั้ง 6 ประเภท

1) **ราคะจริต**ลักษณะของราคะจริต คือ มีบุคลิกดี น้ำเสียงนุ่มนวลพูดจาไพเราะ ติดใจความสวยงาม ความหอมความไพเราะ ความอโรย ไม่ชอบคิด แต่ช่างจินตนาการเพื่อฝัน ข้อเด่นของราคะจริต คือ มีความประณีตอ่อนไหว และละเอียดอ่อน ช่างสังเกตเก็บข้อมูลเก่ง มีบุคลิกหน้าตาเป็นที่ชอบและชื่นชมของทุกคนที่เห็น วาจาไพเราะ เข้าได้กับทุกคน เก่งในการประสานงาน การประชาสัมพันธ์ และงานที่ต้องใช้บุคลิกภาพ ข้อด้อยของราคะจริต คือ ไม่มีสมาธิ ทำงานใหญ่ได้ยากไม่มีเป้าหมายในชีวิต ไม่มีความเป็นผู้นำ ขี้เกรงใจคน ขาดหลักการมุ่งแต่บำรุงบำเรอผัสสะทั้ง 5 ของตัวเอง คือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส ชอบพูดคำหวานหูแต่อาจไม่จริง อารมณ์รุนแรง ช่างอิจฉา ริษยา ชอบปรุงแต่ง

วิธีแก้ไขราคะจริต คือ พิจารณาโทษของจิตที่ขาดสมาธิ ผีกลังจิตให้มีความสมาธิเข้มแข็งหาเป้าหมายที่แน่ชัดในชีวิต พิจารณาสังปฏิภูลต่างๆ ของร่างกายมนุษย์เพื่อลดการติดในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส หรือแก้ด้วยกรรมฐานคือ อสุภะและกายคตาสติ

โทสจริตลักษณะของโทสจริต คือ มีจิตขุ่นเคืองโกรธง่ายคาดหวังว่าโลกต้องเป็นอย่างไรที่ตัวเองคิดพูดตรงไปตรงมาชอบชี้ถูกชี้ผิดเจ้าระเบียบเคร่งกฏเกณฑ์ แต่งตัวประณีตสะอาดสะอ้าน เดินเร็วตรงแนว

ข้อเด่นของโทสจริต คือ อุทิศตัวทุ่มเทให้กับการทำงานมีระเบียบวินัยสูงตรงเวลา วิเคราะห์เก่ง มองอะไรตรงไปตรงมา มีความจริงใจต่อผู้อื่น สามารถพึ่งพาได้ พูดคำไหนคำนั้น ไม่ค่อยโลภ

ข้อด้อยของโทสจริต คือ มีจิตขุ่นมัวร้อนรุ่มขาดความเมตตา ไม่เป็นที่น่าคบค้าสมาคมของคนอื่น และไม่มีอารมณ์ไม่มีความคิดสร้างสรรค์ สร้างวชิกรรมเป็นประจำ มีโรคภัยไข้เจ็บได้ง่าย

วิธีแก้ไขโทสจริต คือ สังเกตดูอารมณ์ตัวเองเป็นประจำ เจริญเมตตาให้มากๆ คิดก่อนพูดนานๆ และพูดทีละคำฟังทีละเสียงอย่าไปจริงจังกับโลกมากนักเปิดใจกว้างรับ

ความคิดใหม่ๆ พิจารณาโทษของความโกรธต่อความเสื่อมโทรมของร่างกาย และกรรมฐานที่เหมาะสม คือ พรหมวิหารและกสิณ โดยเฉพาะวิมลกสิณ

โมหจริต ลักษณะของโมหะจริต คือ ง่วงๆ ซึมๆ เปื่อยๆ เซ็งๆ ดวงตาดูเศร้าๆ ซึ้งๆ พุดจาเบาๆ นุ่มนวลอ่อนโยน ยิ้มง่าย อารมณ์ไม่ค่อยเสีย ไม่ค่อยโกรธใครไม่ชอบเข้าสังคมไม่ชอบทำตัวเป็นจุดเด่น เดินแบบขาดจุดหมาย ไร้ความมุ่งมั่น

ข้อเด่นของโมหจริต คือ ไม่ฟังชันเข้าใจอะไรได้ง่ายและชัดเจน มีความรู้สึกมักตัดสินใจอะไรได้ถูกต้อง ทำงานเก่งโดยเฉพาะงานประจำ ไม่ค่อยทุกข์หรือเครียดมากนัก เป็นคนดีเป็นเพื่อนที่น่าคบ ไม่ทำร้ายใคร

ข้อด้อยของโมหจริต คือ ไม่มีความมั่นใจ มองตัวเองต่ำกว่าความเป็นจริง โทษตัวเองเสมอหมกมุ่นแต่เรื่องตัวเองไม่สนใจคนอื่น ไม่จัดระบบความคิดทำให้เหมือนไม่มีความรู้ไม่มีความเป็นผู้นำ ไม่ชอบเป็นจุดเด่น สมาธิอ่อนและสั้น เบื่อง่ายอารมณ์อ่อนไหวง่ายใจน้อย

วิธีแก้ไขโมหจริต คือ ตั้งเป้าหมายชีวิตให้ชัดเจน ฝึกสมาธิสร้างพลังจิตให้เข้มแข็งให้จิตออกจากอารมณ์โดยจับการเคลื่อนไหวของร่างกายหรือเล่นกีฬา แสวงหาความรู้และต้องจัดระบบความรู้ความคิดสร้างความแปลกใหม่ให้กับชีวิตอย่าทำอะไรซ้ำซาก และกรรมฐานที่เกื้อกูล คือ อานาปานสติ และพึงแก้ด้วยการเรียน ถาม ฟังธรรม สนทนาธรรมตามกาลหรืออยู่กับครู

วิตกจริต ลักษณะของวิตกจริต คือ พุดเป็นน้ำไหลไฟดับ ความคิดพวยพุ่งฟุ้งซ่าน อยู่ในโลกความคิดไม่ใช่โลกความจริง มองโลกในแง่ร้ายว่าคนอื่นจะเอาเปรียบกลั่นแกล้งเรา หน้าที่จะบึ้ง ไม่ค่อยยิ้มเจ้ากี้เจ้าการอวดตาสองคิดคิดว่าตัวเองเก่ง อยากรู้อยากเห็นไปทุกเรื่อง ผิดวันประกันพรุ่ง

ข้อเด่นของวิตกจริต คือ เป็นนักคิดระดับเยี่ยมยอด มองอะไรทะลุปรุโปร่งหลายชั้น เป็นนักพูดที่เก่ง จูงใจคน เป็นผู้นำหลายวงการ ละเอียดรอบคอบ เจาะลึกในรายละเอียด เห็นความผิดเล็กความผิวน้อยที่คนอื่นไม่เห็น

ข้อด้อยของวิตกจริต คือ มองจุดเล็กลึกลับภาพใหญ่ เปลี่ยนแปลงความคิดตลอดเวลา จุดยืงกลับใจกลับไปกลับมาไม่รักษาสัญญา มีแต่ความคิดไม่มีความรู้สึกขาดวิจารณญาณลึกลับ มักตัดสินใจผิดพลาด มักทะเลาวิวาททำร้ายจิตใจ เอาไรต์เอาเปรียบผู้อื่นมีความทุกข์ เพราะเห็นแต่ปัญหาแต่หาทางแก้ไม่ได้

วิธีแก้ไขวิตกจริต คือ เลือกความคิด อย่าให้ความคิดลากไป ผึกสมาธิแบบอานาปานสติ หรือเพ่งกลิ่นเพื่อสงบสติอารมณ์ เลิกอกุศลจิตคลายจากความฟุ้งซ่าน สร้างวินัยต้องสร้างกรอบเวลา ผึกมองภาพรวมคิดให้ครบวงจรหัดมองโลกในแง่ดีพัฒนาสมองด้านขวา

สัทธาจริต ลักษณะของสัทธาจริต คือ มีความยึดมั่นอย่างแรงกล้าในบุคคล หลักการ หรือความเชื่อ ย้ำคิดย้ำพูดในสิ่งที่ตนเองเชื่อถือและศรัทธา คิดว่าตัวเองเป็นคนดีน่าศรัทธา ประเสริฐกว่าคนอื่น เป็นคนจริงจัง พุดมีหลักการ

ข้อเด่นของสัทธาจริต คือ มีพลังจิตสูงและเข้มแข็งพร้อมที่จะเสียสละ เพื่อผู้อื่น ต้องการเปลี่ยนแปลงตัวเองและสังคมไปสู่สภาพที่ดีกว่าเดิม มีพลังขับเคลื่อนมหาศาล มีลักษณะความเป็นผู้นำ

ข้อด้อยของสัทธาจริต คือ หูเบา มีความเชื่ออยู่เหนือเหตุผล ถูกหลอกได้ง่าย ยิ่งศรัทธามากปัญญายังลดน้อยลง จิตใจคับแคบไม่ยอมรับความคิดที่แตกต่าง ไม่ประนีประนอมมองโลกเป็นขาวและดำ เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตนคิดว่าถูกต้อง สามารถทำได้ทุกอย่าง แม้แต่ใช้ความรุนแรง

วิธีแก้ไขสัทธาจริต คือ นึกถึงกาลามสูตร ใช้หลักเหตุผลพิจารณาเหนือความเชื่อ ใช้ปัญญานำทาง และใช้ศรัทธาเป็นพลังขับเคลื่อน เปิดใจกว้างรับความคิดใหม่ๆ ลดความยึดมั่นถือมั่นในตัวเองบุคคลหรืออุดมการณ์ลดความยึดมั่นในตัวกูของกูและกรรมฐานที่ควรพิจารณาคือ อนุสติ 6

พุทธิจริต ลักษณะของพุทธิจริต คือ คิดอะไรเป็นเหตุเป็นผล มองเรื่องต่างๆ ตามสภาพความเป็นจริงไม่ปรุงแต่ง พร้อมรับความคิดที่แตกต่างไปจากของตนเอง ใฝ่เรียนรู้ ช่างสังเกต มีความเมตตาไม่เอาเปรียบคน หน้าตาผ่องใส ตาเป็นประกาย ไม่ทุกข์

ข้อเด่นของพุทธิจริต คือ สามารถเห็นเหตุเห็นผลได้ชัดเจนและรู้วิธีการแก้ไขปัญหาต่างๆได้อย่างถูกต้องอดตาคำ เปิดใจรับข้อเท็จจริงจิตอยู่ในปัจจุบันไม่จมปลักในอดีต และไม่กังวลในสิ่งที่จะเกิดในอนาคต พัฒนาปรับปรุงตัวเองอยู่เสมอ เป็นกัลยาณมิตร

ข้อด้อยของพุทธิจริต คือ มีความเฉื่อย ไม่ต้องการพัฒนาจิตวิญญาณ ชีวิตราบรื่นมาตลอด หากต้องเผชิญพลังด้านลบ อาจเอาตัวไม่รอด ไม่มีความเป็นผู้นำ จิตไม่มีพลังพอที่จะดึงดูดคนให้คล้อยตาม

วิธีแก้ไขพุทธิจิต คือ ถามตัวเองว่าพอใจแล้วหรือกับสภาพความเป็นอยู่ในปัจจุบัน เพิ่มพลังสติสมาธิพัฒนาจิตใจให้มีพลังขับเคลื่อนที่แรงขึ้นเพิ่มความเมตตาพยายามทำให้ประโยชน์ให้กับสังคมมากขึ้น

จากข้อมูลของจิตทั้ง 6 ประเภทที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จะช่วยให้เราเข้าใจนิสัยของตนเองและผู้คนรอบข้างมากยิ่งขึ้น พร้อมกับได้รู้ว่าเราจะต้องปรับปรุงแก้ไขอะไรบ้างและจะต้องพัฒนาอะไรบ้างในตัวของเรา เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการทำงานหรือการทำงานร่วมกับผู้อื่นให้ประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้นไป

กล่าวอีกอย่างหนึ่งจิตทั้ง 6 อย่างนี้เมื่อสังเคราะห์ด้วยความเสมอภาคกันได้ 3 คู่ ได้แก่ รากจิตกับสัทธาจิต โทสจิตกับพุทธิจิต โมหจิตกับวิตกจิต ซึ่งรายละเอียดมีดังนี้ รากจิตกับสัทธาจิต ที่จัดว่ามีความเสมอภาคกันนั้น คือ รากจะเป็นหัวหน้าในฝ่ายกุศลและสัทธาที่เป็นหัวหน้าเหมือนกันแต่เป็นหัวหน้าทางฝ่ายกุศล รากะยอมแสวงหาในทางกามคุณ สัทธาที่แสวงหาเหมือนกันแต่แสวงหาบุญ คือกุศลกรรม มีทาน ศีล ภาวนา เป็นต้น รากะติดใจในสิ่งที่ได้สาระไร้ประโยชน์ฉนใด สัทธาที่เลื่อมใสในสิ่งที่ได้เป็นสาระเป็นประโยชน์ฉนนั้น

โทสจิตกับพุทธิจิต (ปัญญาจิต) ที่จัดว่ามีความเสมอภาคกันนั้น คือ โทสะมีการเบื่อหน่าย แต่เป็นการเบื่อหน่ายในสิ่งที่ไม่ชอบ ถ้าสิ่งใดยังชอบอยู่ก็ไม่เบื่อหน่าย ส่วนปัญญามีการเบื่อหน่ายเหมือนกัน คือ เบื่อหน่ายในสังขารธรรมทั้งปวง ไม่ใช่ว่าเลือกเบื่อหน่ายบ้างไม่เบื่อหน่ายบ้างเหมือนอย่างโทสะหรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า โทสจิต เบื่อหน่ายด้วยอำนาจแห่งโมหะ ซึ่งเป็นทางให้ถึงอบาย ส่วนพุทธิจิตนั้นก็เบื่อหน่ายเหมือนกัน แต่ว่าเบื่อหน่ายด้วยอำนาจแห่งปัญญาซึ่งเป็นทางให้ถึงสวรรค์ ตลอดจนถึงพระนิพพานก็ได้นี้เป็นประการหนึ่ง

อีกอย่างหนึ่ง โทสะเป็นธรรมที่เกิดเร็ว ดุจไฟไหม้ฟางลุกโผลงขึ้นในทันใดฝ่ายปัญญาก็เป็นธรรมที่เกิดเร็วเหมือนโทสะ คือเกิดสว่างจำรู้แจ้งขึ้นมาในทันใดนั้นเหมือนกัน โมหจิตกับวิตกจิต ที่จัดว่ามีความเสมอภาคกันนั้น คือ โมหะมีอาการสงสัยลังเลใจอยู่ ส่วนวิตกก็คิดแล้วคิดอีก อันเป็นอาการที่คล้ายกับลังเลไม่แน่ใจเช่นเดียวกัน

บทสรุป

เมื่อกล่าวโดยสรุปความหมายของ จิต หมายถึงความประพฤติปกติ นิสัยอันเป็นพื้นฐานของมนุษย์ ที่แสดงออกทางกายวาจาซึ่งมีความแตกต่างกัน แบ่งเป็น 6 ประเภท ได้แก่ (1) รากจิต หมายถึง ผู้มีความประพฤติหนักไปทางรักสวย รักงาม (2) โทสจิต หมายถึง ผู้มี

ความประพฤติหนักไปทางใจร้อนหงุดหงิด (3) โมหะจิต หมายถึง ผู้มีความประพฤติปกติหนักไปทางขลาด เหนงซึม เงื่อง งง งมง่าย (4) สัทธาจิต หมายถึง ผู้มีความประพฤติหนักไปทางมีจิตซาบซึ้ง ชื่นบาน น้อมใจเลื่อมใสโดยง่าย (5) พุทธิจิต หมายถึง ผู้มีความรู้ ความประพฤติหนักไปทางใช้ความคิดพิจารณา (6) วิทกจิต หมายถึง ผู้มีความประพฤติหนักไปทางนึกคิด จับจด ฟุ้งซ่าน จริตถือว่าเป็นหลักพุทธธรรมที่สำคัญหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา จริตซึ่งเป็นลักษณะพื้นนิสัยของมนุษย์ที่แตกต่างกันไป ในทางพระพุทธศาสนาเมื่อได้ศึกษาและสำรวจจิตในตนเองก็จะหากิจกรรมเพื่อใช้ในการพัฒนาปัญญา ซึ่งในเบื้องต้นของการกล่าวถึงจิตนั้นพบว่า มีจุดประสงค์ที่มุ่งเน้นไปสู่การเตรียมตัวเพื่อพัฒนาปัญญาของบุคคล ที่มีจิตต่างกันแล้วเลือกแนวทางการเจริญสมณธรรมฐาน 40 ประการ เป็นหลักใหญ่ การดูลักษณะของจิตตามหลักการทางพระพุทธศาสนา มีอยู่ 5 ประการ คือ (1) โดยอิริยาบถ ได้แก่ การเดิน ยืน นั่ง นอน และอาการเคลื่อนไหวทำกิจกรรมต่างๆ (2) โดยกิจจะ ได้แก่ ลักษณะการทำงานที่ทำ (3) โดยโภชนะ ได้แก่ อาหารที่บริโภค รวมทั้งการที่บริโภค เช่น ขอบรส แบบอาหารอย่างไรบ้าง (4) โดยทสฺสนะ ได้แก่ การดู การฟัง การดม การกิน การลูบไล้แต่งเนื้อแต่งตัว เช่น การได้ดูได้ฟังแล้วแสดงออกอย่างไร (5) โดยธัมมปวัตติ ได้แก่ ความเป็นไปแห่งธรรม เป็นต้นว่า ความประพฤดี ความประพฤติเลว อันเกิดจากกิเลสและคุณธรรมที่มีอยู่ในตัวของแต่ละคน เช่น ธรรมอย่างไร และจิตทั้ง 6 อย่างนี้เมื่อสงเคราะห์ด้วยความเสมอภาคกันได้ 3 คู่ ได้แก่ ราคะจิตกับสัทธาจิต โทสะจิตกับพุทธิจิต โมหะจิตกับวิทกจิต ส่วนสาเหตุที่คนเรามีจิตแตกต่างกันเกิดจากกรรมในอดีตและสัดส่วนองค์ประกอบของธาตุทั้ง 4 คือ ดิน น้ำ ไฟ ลมภายในร่างกายของแต่ละคน

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย*. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), (2546). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*, พิมพ์ครั้งที่ 12 , นนทบุรี: พิมพ์การพิมพ์.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) (2553). *วิมุตติมรรค พระอุปติสเถระ รจนา*. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พันเอก ปิ่น มุทุกันต์. (2502). *พุทธวิธีครองใจคน*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา.
วสิน อิศระ. (2521). *สาระสำคัญแห่งวิสุทธิมรรค*. กรุงเทพฯ : บรรณาการ.

